

VANHUSTEN HOIVA JA ERIARVOISUUS – OMAISET JA RAHA OLEELLISIA AVUN JÄRJESTÄMISESSÄ

Lina Van Aerschot: *YTT, tutkija, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto*

lina.van.aerschot@uta.fi

Janus vol. 23 (1) 2015, 93–98

Vanhusten hoiva koskettaa koko yhteiskuntaa, ei vain apua tarvitsevaa ikääntyvää yksilöä ja hänen läheisiään. Apua tarvitsevien ihmisten auttaminen ja heikommassa asemassa olevista huolehtiminen ovat osa ihmisyyttä ja ihmisyyhteisön etiikkaa. Koska sekä hoi-
van tarpeet että mahdollisuudet hoi-
van ja avun järjestämiseen vaihtelevat suu-
resti, on kohtuullista, että hoivavastuu-
ta tasataan yhteiskunnan tasolla. Tämä
tarkoittaa sitä, että perheitä ei jätetä
yksin huolehtimaan hoivaa tarvitsevis-
ta omaisista, vaan yhteiskunta tarjoaa
siihen tukea, apua ja palveluja. Näin
edistetään tasa-arvoa ihmisten välillä ja
turvataan sekä hoivaa tarvitsevien van-
husten että heidän läheistensä hyvin-
vointia. (Jenson & Sineau 2001; Timo-
nen 2009; Anttonen 2009.)

Viimeisten kahden vuosikymmenen aikana, ja erityisesti aivan viime vuosina, hoi-
van järjestämistä on kuitenkin määrittänyt ennen kaikkea kysymys siitä, miten palvelut voidaan turvata kasvavalle joukolle vanhuksia. Miten rahat saadaan riittämään? Päivän sana on kestävyysvaje, jonka aiheuttaa ”suurten ikäluokkien siirtymisestä pois työelämästä ja odotettavissa oleva hoi-
van tarve” (Pinomaa, Elinkeinoelämän keskusliitto 2014).

Kestävyysvajeen supistamiseksi julkista taloutta on alettu sopeuttaa, mikä suo-

meksi sanottuna tarkoittanee kulujen karsimista ja säästötoimenpiteitä. Yksi keino kulujen karsimiseen on ollut julkisen palvelujärjestelmän uudistaminen. Tehokkaampaa palvelujen järjestämistä on tavoiteltu markkinaehtoisten toimintatapojen avulla, esimerkiksi julkisten palvelujen kilpailuttamisella, ulkoistamisella, ostopalvelusopimuksilla ja palveluseleillä.

Mahdollisimman pitkä kotona asuminen on valtakunnallinen poliittinen tavoite (Sosiaali- ja terveysministeriö, Laatusuositus 2013). Säästöyistä laitoshoidon on purettu ja erittäin huonokuntoisiakin vanhuksia hoidetaan heidän kodeissaan. Voisi olettaa, että tämän vuoksi kotihoidon resursseja olisi lisätty. Näin ei kuitenkaan ole tehty. Vanhushoivan kulujen karsimiseksi kunnallisia palveluja on alettu kohdentaa vain kaikkein huonokuntoisimmille ja eniten apua tarvitseville vanhuksille. (Noro ym. 2014, 23; Karsio & Anttonen 2013, 90; Finne-Soveri ym. 2014, 60–61.)

Palvelujen uudelleenorganisoinnin ja mahdollisimman pitkän kotona asumisen lisäksi on alettu korostaa vanhusten itsensä ja heidän omaistensa ensisijaista vastuuta hyvinvoinnista ja avuntarpeista huolehtimisesta. Tämä on valtakunnallisen poliittisen ohjauksen selkeä viesti ja luettavissa esimerkiksi Sosiaali- ja

terveysministeriön tuottamista vanhushoivan ohjausasiakirjoista (Häikiö ym.2011; Van Aerscht 2014, 80–81). Kuntien tasolla, esimerkiksi Tampereella, ihmisiä neuvotaan hankkimaan palveluja itse yksityiseltä sektorilta ja kannustimena toimii kotitalousvähenys. Suomen perustuslaissa kuitenkin edelleen taataan jokaiselle oikeus tarpeenmukaiseen hoivaan ja huolenpitoon, joten yhteiskunnan vastuu vanhusten hyvinvoinnin turvaamisesta on olemassa.

Nyt, palvelujärjestelmän ollessa muutosten alla ja ihmisen oman vastuun korostuessa, on ajankohtaista pohtia onko vanhuksilla yhtäläiset mahdollisuudet saada tarvitsemaansa apua ja hoivaa. Onko niin, että eriarvoisuuden riski kasvaa yksityisten palvelujen käytön ja oman vastuun sekä omaisten roolin korostuessa?

Tämä kysymys on ajankohtainen juuri nyt siksi, että tuloerot ovat kasvaneet Suomessa, kuten useissa muissakin maissa, viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Tämä koskettaa myös vanhuksia. Vanhusten pienituloisuus on Suomessa korkealla tasolla verrattuna esimerkiksi muihin pohjoismaihin. Jopa noin kolmannes yli 65-vuotiaista suomalaisista on pienituloisia ja pitkitynyt köyhyys on vanhojen ihmisten keskuudessa yleistä. (Fritzell ym. 2012, 175, 178–181.)

Väitöskirjatutkimuksessani tarkastelin vanhusten avun ja hoivan saamista ja siihen liittyvää eriarvoisuutta. Kysyin mistä vanhukset saavat apua ja palveluja sekä mistä he haluaisivat niitä saada? Saadaanko apua ja hoivaa riittävästi? Lisäksi selvitin tutkimuksessani, mitkä

sosiaaliset ja taloudelliset taustatekijät ovat yhteydessä vanhusten avun saamiseen ja palvelujen käyttöön.

Voidakseni vastata näihin kysymyksiin käytin kahta aineistoa. Ensimmäinen niistä oli postikysely, johon vastasi noin 1400 tamperelais- ja jyväskyläläisvanhusta. Toinen oli haastatteluaineisto, joka kattoi 12 vanhusten haastattelua ja 4 läheisten haastattelua. Haastattelut tehtiin Tampereen seudulla.

Kahden aineiston yhdistämisen hyvä puoli on se, että tutkimuskohdetta voi tarkastella ikään kuin kahdella ulottuvuudella: horisontaalisesti ja vertikaalisesti. Kyselyaineisto antaa tietoa keskimääristä ja tilastollisista todennäköisyyksistä, ilmiöiden laajuudesta ja yleisyydestä sekä tilastollisesti merkitsevistä yhteyksistä asioiden välillä. Kysely eli määrällinen aineisto mahdollistaa siis tutkimuskohteen horisontaalisen tarkastelun. On tärkeää tutkia, kuinka montaa ihmistä jokin asia mahdollisesti koskee ja millaisia tekijöitä siihen liittyy.

Yhtä tärkeää on kuitenkin ymmärtää, minkälaisia kokemuksia on niillä yksittäisillä ihmisillä, joita asiat koskevat. Haastatteluaineiston avulla ilmiöihin voi saada syvyyttä ja niitä on mahdollista tarkastella ikään kuin vertikaalisesti. Asiat näyttäytyvät monisävyisempinä, kun haastateltavat kuvailevat kokemuksiaan ja kertovat miten avun, hoidon ja palvelujen tarpeisiin vastaaminen konkreettisesti sujuu heidän omassa ja heidän läheistensä elämässä. Millaista on avun ja hoivan järjestäminen, kun tulot ovat pienet tai yhtä hyvin silloin, kun raha ei muodostu esteeksi. Myös omaisten osuus hoivan kokonaisuudes-

sa tulee haastattelujen kautta monipuolisemmin esiin kuin yksinomaan kyselyn kautta.

**APUA SAADAAN USEIMMITEN OMAISILTA,
MUTTA TOIVOTAAN JULKISISTA PALVELUISTA**

Väitöskirjatutkimukseni osoitti, että vanhukset saavat useimmiten apua omaisiltaan. On kiinnostavaa, että näin on, vaikka Suomi on tunnettu pohjoismaisena hyvinvointivaltiona, jossa vanhusten hoivaa tuotetaan julkisin palveluin ja tarjotaan, ainakin periaatteessa, kaikille avun tarpeiden kriteerit täyttävälle ihmisille. Tutkimukseni mukaan lähes neljä viidestä tamperelais- ja jyväskyläläisvanhuksesta sai omaisten apua ainakin joskus. Useimmiten auttajana oli puoliso tai lapset. Apua kuitenkin toivottaisiin eniten julkisista palveluista, jos avuntarpeet lisääntyvät.

Haastattelujen perusteella syynä julkisten palvelujen preferointiin on se, että vanhukset eivät halua olla taakaksi omaisilleen. Vaikka heillä ei varsinaisesti olisi mitään syytä ajatella omaisten kuormittuvan auttamisesta, avun pyytäminen voi olla vaikeaa eikä sitä helpposti haluta tehdä. Tietysti silloin, kun avun tarpeet ovat suuria, valinnanmahdollisuuksia ei ole. Huonokuntoisten ja paljon apua tarvitsevien ihmisten on turvaututtava niihin avunlähteisiin, joita on saatavilla.

Omaisten antaman avun lisäksi vanhukset turvautuvat palveluihin. Tutkimukseni mukaan yksityisiä ja julkisia palveluja käytettiin lähes yhtä usein ja niihin turvautui noin viidennes kyselyvastaajista. Kun tarkastelin erilaisten taustatekijöiden yhteyksiä palvelujen

käyttöön, analyysi osoitti, että kunnallisia palveluja saatiin tarpeen mukaan. Kunnallista kotihoitoa saivat todennäköisimmin ne vanhukset, joilla oli heikko terveydentila ja jotka asuivat yksin.

Sen sijaan yksityisistä palveluista hoivaa ja apua hankkivat tutkimukseni mukaan vanhukset, joilla on parempi tulotaso. Kyselyaineiston analyysi osoitti, että tulotaso oli kaikkein voimakkaimmin yhteydessä yksityisten palvelujen käyttöön, mutta myös koulutustasolla ja terveydentilalla oli siihen yhteys. Yksityisiä palveluja käyttivät siis ainakin Tampereella ja Jyväskylässä paremmin toimeentulevat ja paremmin koulutetut vanhukset ja niitä käytettiin heikentyneen terveydentilan vuoksi. Tästä voi päätellä, että jos julkisin varoin rahoitettuja palveluja karsitaan ja kohdennetaan entisestään ja vanhusten oletetaan kääntyvän yksityisen sektorin puoleen apua tarvitessaan, heikossa asemassa ovat ne vanhukset, joilla on alhainen tulo- ja koulutustaso. Kun tähän lisätään se, että omaiset ovat vanhuksille erittäin merkittävä avunlähde, kaikkein heikoimpaan asettuvat pienituloiset, vähän koulutetut vanhukset, joilla omaisia ei ole.

Yksi tutkimukseni tärkeimmistä tuloksista koskee nimenomaan omaisten ja läheisten suurta panosta vanhuksista huolehtimisessa. Kyselyaineisto osoitti tämän määrällisesti ja myös haastatteluaineistossa omaisten apua kuvattiin monin tavoin. Pienimmillään omaisten rooli oli auttamista yksittäisten palvelujen hankkimisessa. Suurimmillaan omaiset pyörittivät kokonaista palvelupalettia, koordinoivat ja valvoivat sekä toimivat lisäksi saatavilla olevina päi-

vystäjinä. Päivystämiseen kuului myös mahdollisten aukkojen paikkaaminen ja ongelmien ratkominen.

Julkisuudessa keskustellaan joskus itsekäistä ja vastuuta kaihtavista aikuisista lapsista ja koteihinsa unohdetuista vanhuksista. Tutkimukseni tulokset eivät tue tällaista käsitystä. Erityisesti lapset huolehtivat ikääntyneistä vanhemmistaan usein todella paljon. Täytyy kuitenkin muistaa, että on monia seikkoja, joiden vuoksi omaisten ja läheisten antama apu ei aina ole mahdollista tai edes toivottavaa. Ja tietysti on myös niitä vanhuksia, joiden omaiset eivät heistä lainkaan huolehdi. On olemassa monenlaisia perheitä, läheissuhteita, elämäntilanteita ja tarpeita. Siksi hoivapalvelut ja hoivan järjestämisen yhteiskunnallinen tukeminen ovat erittäin tärkeitä kysymyksiä.

Suomea pidetään, tai ainakin on aikaisemmin pidetty, pohjoismaisena hyvinvointivaltiona, jossa kaikista kansalaisista huolehditaan. Vanhusten hoivaan liittyvää tutkimusta ja julkista keskustelua seurattaessa sekä ihmisten kokemuksia kuunnellessa herää kuitenkin kysymys, onko enää näin.

Olen väitöskirjatutkimuksessani piirtänyt kirjallisuuden perusteella kuvan siitä, millaiset arvot ja tavoitteet kehystävät hoivan järjestämistä yhteiskunnallisella tasolla tällä hetkellä ja miltä osin ne ovat muuttuneet. Muutoksen vertailukohtana on pohjoismainen hyvinvointivaltio tai oikeammin sen idea. Ajattelen siis, että aikaisemmin ainakin periaatteiden tasolla tavoitteena on ollut tarjota julkisen sektorin järjestämää apua ja hoivaa kaikille niitä tarvitseville

vanhuksille riippumatta sosiaalisista ja taloudellisista taustatekijöistä.

Tutkimuskirjallisuudessa on kirjoitettu paljon hyvinvointivaltion muutoksesta, johon nähdään liittyvän keskeisesti se, että valtion roolia ja vastuuta on heikennetty ja ihmisten omaa vastuuta on lisätty (Jenson 2009, 27; Gilbert 2002, 4). Yhteiskunnan roolin kaventamista ja vastuun yksityistymistä voidaan pitää myös liberalisoitumisena. Se tarkoittaa esimerkiksi sitä, että markkinalogiikka on alkanut ulottua sellaisiin asioihin, joista aiemmin päätettiin poliittisen ja kollektiivisen toiminnan areenoilla. (Streeck & Thelen 2005.) Ihmiset eivät enää ole ensisijaisesti kansalaisia, joilla on oikeuksia ja velvollisuuksia. Heidän oletetaan olevan itsenäisiä toimijoita, jotka edistävät hyvinvointiaan parhaiten tekemällä vapaita valintoja ja toimimalla kuluttajina. Työvoima, palvelut ja muut hyödykkeet laitetaan kilpailemaan markkinoilla. Tämän ajatellaan olevan sekä taloudellisesti tehokasta että kehittävän yhteiskuntaa menestyvämmäksi. (Scott 2000; Rose 1999; Julkunen 2006.)

Kilpailu ja tehokkuuden tavoittelu ovat nousseet keskeisiksi myös julkisten palvelujen järjestämisessä. Usein julkisen sektorin on ajateltu olevan kankea, kallias ja byrokraattinen palveluntuottaja ja yritysten sen sijaan on katsottu tuottavan palveluja tehokkaasti ja mukautuen asiakkaiden toiveisiin ja tarpeisiin. On kuitenkin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että julkisella ja yksityisellä sektorilla vallitsee erilainen toimintalogiikka. Siinä missä julkiset palvelut on rakennettu edistämään yhteiskunnallista etua, esimerkiksi vähentämään eriarvoisuutta, yksityiset palvelut on luotu

menestymään markkinoilla ja tuottamaan rahaa. (Wistow ym. 1996, 3–4.)

Hyvinvointivaltion muutosta koskevan keskustelun lisäksi tarkastelin tutkimuksessani vanhushoivapolitiikkaa linjaavia poliittisia ohjausasiakirjoja, joita ministeriöt tuottavat. Niistä on luettavissa, että vanhusten ja heidän läheistensä tulee ensisijaisesti huolehtia itse hyvinvoinnista ja tarvittavan avun järjestämisestä. Samaan aikaan politiikkadokumenteista voi kuitenkin lukea myös huolen eriarvoistumisesta. Nimenomaan eriarvoistumisen pysäyttäminen nostetaan keskeiseksi vanhushoivapolitiikan tavoitteeksi. Palvelujärjestelmää tulisi asiakirjojen mukaan kehittää niin, että se sekä tarjoaa palvelunkäyttäjille valinnanmahdollisuuksia ja aktiivista roolia että tuottaa palveluja tasa-arvoisesti kaikkien saataville.

Julkisilla palveluilla voidaan vähentää eriarvoisuutta siksi, että niille on mahdollista asettaa muitakin tavoitteita kun taloudellinen tehokkuus. Hyvinvointivaltio voi parhaimmillaan edistää kaikkien ihmisten oikeuksia toimeentuloon ja huolenpitoon. Tässä voi erotella kolme tapaa. Ensinnäkin köyhyyttä ja eriarvoisuutta kitketään sosiaalipolitiikan kautta, tarjoamalla sosiaaliturvaa ja etuuksia. Toisaalta valtion tasolla myös päätetään esimerkiksi talouselämän periaatteista ja verotuksesta. Ainakin toistaiseksi voidaan vielä sanoa, että valtiot luovat markkinoiden toiminnan edellytykset eikä toisin päin. Kolmanneksi hyvinvointivaltion harjoittamalla politiikalla voidaan joko vahvistaa ja pitää yllä tai heikentää tasa-arvon ajatusta. Se, miten yhteiskunnan tasolla suhtaudutaan heikompiin, vaikuttaa rat-

kaisevasti siihen, mitä pidetään yleisesti hyväksyttävänä ja miten esimerkiksi eriarvoisuuteen suhtaudutaan. Voidaan sanoa, että valtiolla on ratkaisevan suuri merkitys eriarvoisuuden vähentämisessä tai sen syntymisen estämisessä. (Brady 2009.)

Pidän myös vanhusten avun saamiseen ja palvelujen käyttöön liittyvää eriarvoisuutta nimenomaan yhteiskunnallisena kysymyksenä, johon voidaan hyvinvointivaltion tasolla vaikuttaa. Sosiaalipolitiikalla ja ihmisten saatavilla olevilla julkisilla palveluilla voidaan merkittävästi vaikuttaa siihen, vähenekö eriarvoisuus tai lisääntykö se. Käytännössä tämä tuntuu usein unoh-tuneen. Kun vanhusten hoivaa yhteiskunnan tasolla järjestetään, vanhusten oma vastuu, omaisten avun ensisijaisuus ja yksityisten palvelujen hankkiminen korostuvat. Huoli eriarvoisuudesta tuntuu jäävän retoriikan tasolle.

KIRJALLISUUS

- Anttonen, Anneli (2009) Hoivan yhteiskunnallistuminen ja politisoituminen. Teoksessa Anneli Anttonen, Heli Valokivi & Minna Zechner (toim.) Hoiva – Tutkimus, politiikka ja arki. Tampere: Vastapaino, 54–98.
- Brady, David (2009) Rich Democracies, Poor People: How Politics Explain Poverty. Oxford: Oxford University Press.
- Finne-Soveri, Harriet & Heikkilä, Rauhala & Mäkelä, Matti & Asikainen, Janne & Vilkkö, Anni & Andersson, Sirpa & Hammar, Teija & Jokinen, Sari & Noro, Anja (2014) Mitä on huomioitava vanhusten laitoshoidon vähennettäessä. Teoksessa Anja Noro & Hanna Alastalo (toim.) Vanhuspalvelulain 980/2012 toimeenpanon seuranta. Tilanne ennen lain voimaantuloa vuonna 2013. Raportti 13/2014. Helsinki: THL.

- Fritzell, Johan & Bäckman, Olof & Rita-kallio, Veli-Matti (2012) Income inequality and poverty: do the Nordic countries still constitute a family of their own? Teoksessa Jon Kvist, Johan Fritzell, Björn Hvinden & Olli Kangas (toim.) *Changing Social Inequality: The Nordic Welfare Model in the 21st Century*. Bristol: The Policy Press, 165–186.
- Gilbert, Neil (2002) *Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
- Häikiö, Liisa & Van Aerscht, Lina & Anttonen, Anneli (2011) Vastuullinen ja valitseva kansalainen: vanhushoivapolitiikan uusi suunta, *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (3), 239–250.
- Jenson, Jane (2009) *Redesigning Citizenship Regimes after Neoliberalism. Moving Towards Social Investment*. Teoksessa Natalie Morel, Joakim Palme & Bruno Palier (toim.) *What Future for Social Investment? Research Report 2/2009*. Tukholma: Institute for Future Studies.
- Jenson, Jane & Sineau, Mariette (2001) *The Care Dimension in Welfare State Redesign*. Teoksessa Jane Jenson & Mariette Sineau (with Franca Bimbi, Anne-Marie Daune-Richard, Vincent Della Sala, Rianne Mahon, Bérengère Marques-Pereira, Olivier Paye & George Ross) *Who Cares? Women's Work, Childcare, and Welfare State Redesign*. Toronto: University of Toronto Press, 3–18.
- Julkunen, Raija (2006) *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Stakes.
- Karsio, Olli & Anttonen, Anneli (2013) *Marketisation of eldercare in Finland: legal frames, outsourcing practices and the rapid growth of for-profit services*. Teoksessa Gabrielle Meagher & Marta Zebehely (toim.) *Marketisation in Nordic eldercare: a research report on legislation, oversight, extent and consequences*. Stockholm Studies in Social Work 30, Stockholm University.
- Noro, Anja & Mäkelä, Matti & Jussmäki, Teppo & Finne-Soveri, Harriet (2014) *Ikäihmisten palveluiden kehityslinjoja 2000-luvulla*. Teoksessa Anja Noro & Hanna Alastalo (toim.) *Vanhuspalvelulain 980/2012 toimeenpanon seuranta. Tilanne ennen lain voimaantuloa vuonna 2013*. Raportti 13/2014. Helsinki: THL.
- Pinomaa, Simo, Elinkeinoelämän keskusliitto (2014) *Askeleita kestävyysvajeen selttämiseksi*. <http://ek.fi/mita-teeemme/talous/julkinen-talous/kestavyysvaje-rasitteena/>. Haettu 7.10.2014
- Rose, Nicholas (1999) *Powers of Freedom*. New York: Cambridge University Press.
- Scott, John (2000) *Rational Choice Theory*. Teoksessa Gary Browning, Abigail Halcli & Frank Webster (toim.) *Understanding Contemporary Society: Theories of the Present*. London: Sage.
- Sosiaali- ja terveystministeriö (2013) *Lautusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi*. Sosiaali- ja terveystministeriön julkaisuja 2013:11.
- Streeck, Wolfgang & Thelen, Kathleen (2005) *Introduction: Institutional Change in Advanced Political Economies*. Teoksessa Wolfgang Streeck & Kathleen Thelen (toim.) *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economies*. Oxford: Oxford University Press, 1–39.
- Timonen, Virpi (2009) *Ageing Societies: A Comparative Introduction*. Buckingham: Open University Press.
- Van Aerscht, Lina (2014) *Vanhusten hoiva ja eriarvoisuus, Sosiaalisen ja taloudellisen taustan yhteys avun saamiseen ja palvelujen käyttöön*. Acta Universitatis Tamperensis 1971. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Wistow, Gerald & Knapp, Martin & Hardy, Brian & Julien Forder & Kendall, Jeremy & Manning, Rob (1996) *Social Care Markets: Progress and Prospects*. Buckingham: Open University Press.